

Kopecký, Milan

Kniha o hořekování

In: Kopecký, Milan. *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova : příspěvky k poznání české literatury v období renesance*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 155-174

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119205>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KNIHA O HOŘEKOVÁNÍ

Knihu o hořekování posuzovala dosud literární historie s jistými rozpaky. Zdůrazňovalo se sice správně, že tímto spisem vrcholí celá Konáčova činnost, ale toto hodnocení nebylo opřeno o literárněhistorický rozbor: vycházelo se hlavně z apriorní téze, že je to jediná jeho původní literární práce, — a její charakteristika se omezovala na to, že jde o pozoruhodnou alegorii. Rozbor nenajdeme v žádné speciální studii a ovšem ani v žádné syntetické literární historii. Podrobněji si jí všiml pouze Jaroslav Vlček, který ve svých *Dějínách české literatury*¹⁾ podal její zevrubný obsah s hojnými citáty, ale i jeho pasáž má ráz hlavně informativní. Rozpaky nad touto skladbou obrážejí nepochybně rozpaky nad Konáčem jako literárním zjevem vůbec, nehledě k tomu, že *Knihou o hořekování* ztěžovala už spletností a často protichůdností svých myšlenek přesnější klasifikaci a tím i jednoznačnější hodnocení a začlenění do literární tvorby své doby. Je proto nutné rozebrat především myšlenkovou náplň díla a dále najít zdroje, z nichž Konáč při psaní své alegorie vycházel. Tím se určí míra jeho původnosti a urovná se cesta i pro hodnocení umělecké.

Do autorova myšlenkového světa nám nejlépe pomůže proniknout jeho předmluva, v níž Konáč své dílo připisuje Janu staršímu Hodějovskému z Hodějova. Autor se v ní snaží odpovědět po svém na otázku, „proč Pán Bůh drahotu, soudy, nesvornosti a nepřátely těchto časuov dopouští ráčí“. Je přesvědčen, že příčinou toho je lakomství. Dokládá to citáty z Písma, církevních otců i anticých spisovatelů. Některé tyto citáty jsou z hlediska společenského velmi útočné, např. citát ze Seneky: „Najpokojnější život vedli by lidé, kdyby tato dvě slova odjata byla: mé a tvé.“²⁾ Proto moudrý člověk musí lakomství odmítnout a tím dojít opravdové ctnosti. Konáč tedy mezi duševními hodnotami vyhrazuje přední místo moudrosti, se kterou v jeho pojetí souvisí veškerá ctnost. Vrcholem ctnosti je pak spravedlnost, „královna a paní všech jiných ctností“.³⁾ Spravedlnosti nej-

¹⁾ Str. 285—289 (vyd. z r. 1951).

²⁾ U tohoto citátu se nabízí reminiscence na stejnou myšlenku v *Tobolce zlaté* (1615) Šimona Lomnického, jejíž vyjádření se však v kontextu stává hluchou frází.

³⁾ Toto spojení, vzaté z Cicerona (*De officiis* 1, 10), je v Konáčově tvorbě konstantní — vyskytuje se např. také v *Dialogu* z r. 1515.

blíže stojí pravda, která je stále nejen u pohanů, ale i u křesťanů v nevážnosti. Konáče tato skutečnost drtí. Poukazuje proto na marnost tohoto světa, na jeho pomíjelijcnost. Používá k tomu stejných přírovnání jako před lety ve spisu o lichvě či v doslovu k překladu Beroaldova dialogu a v předmluvě k Pravidlu lidského života: člověk není nic jiného než bublinka vytvořená deštěm na vodě, která každou chvíli může splasknout, není nic jiného než chvějící se list na stromě, který každou chvíli může spadnout. K těmto dvěma přírovnáním vzatým z Lukiana připojuje přírovnání třetí (z Písma), podle něhož se lidský život podobá „květu polnímu, trávě a senu, páře, dýmu, stínu, vodě etc.“. Závěr předmluvy je tedy pesimistický, je to smutná variace na biblický citát „marnost marností a všechny věci marnost“.

Ladění předmluvy mělo jistě své příčiny objektivní; všimneme si jich při rozboru vlastní skladby, jejíž pojetí je v soulase s předmluvou. Pesimistický ráz předmluvy byl však dán nepochybně také subjektivním stavem Konáčovým. Konáč pravděpodobně po vydání Pravidla žil v jisté izolaci, dozajista ztratil to významné postavení, jež měl v českém kulturním životě do r. 1528. Stárnoucí spisovatel pozoroval života běh zřejmě z ústraní (svou alegorii psal pravděpodobně „ve dvoře svém Skrovnětíně při řece Vltavě“, jak svědčí závěr předmluvy z r. 1545). Svůj subjektivní pocit nespravedlnosti si objektivizuje, hledá pro něj vysvětlení u svých oblíbených autorů, zejména v bibli. Jeho duševní svět je svět starého člověka, který zjistil, že všechna lidská námaha i všechno společenské působení jsou zbytečné, protože se rozbíjejí o lakotu, nespravedlnost a sobectví. Tyto „hříchy“ Konáč jistě viděl konkrétně — v jednání různých svých současníků, kteří svým životem odháněli od sebe spravedlnost. Tuto nejvyšší ctnost Konáč začal chápat také konkrétně — a její personifikace mu pomohla ukázat na choroby soudobé společnosti. Konáč však v předmluvě nenechává svého čtenáře na pochybách, že na tyto choroby nezná účinný lék.

Uvedení hlavní myšlenky už na začátku je charakteristickým znakem alegorie vůbec. Proto nepřekvapuje, že Konáč hned ve čtyřech sapfických slokách,⁴⁾ následujících za předmluvou, naznačil hlavní pesimistickou myšlenku celé skladby: Spravedlnost není domovem ani u stavu duchovního, ani světského, ani u lidí vzdělaných, ani prostých, ani u těch, kteří žijí v přepychu a v pohodlí, ani u těch, jejichž život je těžký a svízelný.

Podrobný obsah skladby podal Jaroslav Vlček (jak jsem se už zmínil na začátku kapitoly), jeho reprodukce je však místy poněkud nepřesná i neúplná. Pro větší přehlednost uvádím postup děje: Spravedlivost navštíví postupně z duchovního stavu papeže, kardinály, biskupy

⁴⁾ Po straně textu k nim poznamenává, že se mohou zpívat jako Šebestyane, Boží muče(dlniku). — Dvě strany předtím jsou jiné dvě sapfické sloky, nad nimiž je zase uveden incipit písně Ač my to známe, že sme tě hněvali. (Srov. J i r e č e k, *Hymnologia bohemica*, str. 39. Praha 1878.)

a kněze, děkany a probošty, arciděkany, kantory a sakristy, školastiky, preláty a kanovníky, faráře a duchovní správce, mnichy reguláře a nakonec poustevníky a samotníky. Pak se obrací ke stavu světskému a přichází nejdříve k panovníkům (k císařům a králům), po nich k dvořanům a královským úředníkům, urozeným a šlechticům. Dále se zamýšlí nad rytíři a válečníky, správci, soudci a konšely. V rozporu jak se zásadami Spravedlivosti, tak se zásadami jejich panen (patří mezi ně Pravda, Milosrdenství, Láska, Moudrost, Trpělivost, Naděje aj.), je život všech dalších stavů a zaměstnání. Jsou to: rady knížat, vlastní a měst; řečníci a lidé zkušeni v právech; písaři, oráči, „dědinníci“ a vinaři; soukeníci a tkalci; platníci, kováři a zlatníci; plavci a lodníci; lovcí a pastýři; bylináři, lazebníci a holiči. Pak Spravedlivost ještě hodnotí „šraňkovství“, divadla a hry, lékařství, kupectví a sedmero svobodných umění. Nakonec Spravedlivost důkladně rozebírá manželství.

Celá skladba je jediným monologem — stížností Spravedlivosti Bohu na hříchy jednotlivých stavů. Téměř všechna hořekování mají stejnou dvojlennou výstavbu: v první části je ukazováno na význam určitého stavu nebo zaměstnání v lidské společnosti, ve druhé části jsou hromaděny nepravosti příslušníků určitého stavu či zaměstnání. Spravedlivost tedy nejdříve podává svou představu o určitém stavu, pak ukazuje, co této ideální představě v praxi brání. Tato zeschematizovaná kompozice zdůrazňuje pesimistický postoj Konáčův: čtenář ví, že žádný stav neujde kritice Spravedlivosti. Jsou ovšem rozdíly v míře a závažnosti kritiky. Nejpronikavější je kritický pohled Spravedlivosti na špičky stavu duchovního a světského. Tento pohled slábne směrem dolů a u některých zaměstnání (např. u „voráčů, dědinníků a vinařů“) jsou výtky drobné, nepodstatné; zdá se dokonce, jako by tyto výtky byly vysloveny jen proto, aby kritika pronikla veskrze všemi stavy a zaměstnáními. Pozornému čtenáři Konáčovy skladby však neujde, že Spravedlivost neprošla celou lidskou společností, že nenavštívila ty, u nichž by jako stálého hosta našla svého antipoda, tj. — dovolím si v Konáčově duchu personifikaci — Bezpráví. Spravedlivost vidí na nejnižším stupni společenské hierarchie řemeslníky, nevidí však chudinu městskou a venkovskou, nevidí zejména bezprávný robotující lid venkovský. Zde se jistě vnučuje otázka, zda Konáč Spravedlivosti nedovolil, aby tento lid navštívila, protože ho sám neznal, protože ho prostě ani nepokládal za součást lidské společnosti, — nebo příčinu musíme hledat v něčem jiném? Dříve než se rozhodneme řešit tuto otázku, musíme si položit jinou, zásadnější: je Konáčova alegorie vůbec původní?

Skladby, v nichž některá zosobněná ctnost nebo vůbec nějaká zvláštní postava prochází lidskou společností nebo se nad ní zamýšlí a vyslovuje o ní svou kritiku, nejsou ve středověku ani v renesanci nikterak výjimečné. Pokud zůstaneme v oblasti české literatury před Konáčem, vnučuje se nám reminiscence zejména na skladby dvě. První míním *Píseň o Pravdě* z počátku 15. století. Zde Pravda — stejně jako u Konáče Spravedlivost — zjišťuje, že o ni nestojí ani

stavy duchovní, ani světské. Základní shoda zde tedy je, Píseň o Pravdě je však v porovnání s rozsáhlou prozaickou skladbou Konáčovou malého rozsahu (má 27 čtyřveršových slok). Je pravděpodobné, že Konáč Píseň o Pravdě znal, vždyť to byla píseň kancionálová,⁵⁾ nelze však pomýšlet na to, že by ovlivnila jeho alegorii. Určitě Konáč znal z vlastní četby jinou alegorii, dokončenou r. 1467 moravským kališnickým pánem Ctiborem Tovačovským z Cimburka, už proto také, že skladba byla tiskem vydána nedlouho před spisem Konáčovým, r. 1539. Avšak ani zde nelze mluvit o nějakém vlivu, protože *Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jich* od Ctibora Tovačovského má formu oddělených rozvleklých promluv alegorických postav před božím soudem, kdežto *Knihy o hořekování* je souvislým monologem Spravedlivosti před Bohem. Z tohoto hlediska jsou nejtěsnější styčné body mezi oběma skladbami na počátku, kde si u Tovačovského Pravda, u Konáče Spravedlivost stěžují Bohu na utrpené křivdy. Tato podobnost je však jen vnějšková, uvnitř obou stížností nelze najít výraznější analogie.

Avšak i v samotné tvorbě Konáčově najdeme dílo, v němž je pravda personifikována. Je to *List Pravdy pro řád, pokoj, lásku a svornost Království Českého a Markrabství Moravského sepsaný a králi Ludvíkovi Jeho Milosti poslaný*.⁶⁾ Pravda z Časova a na Světlově zde ke čtenářům a posluchačům promlouvá formou listu (se všemi dobovými formullemi). I ona — stejně jako Spravedlivost v *Knize o hořekování* — zjišťuje všeobecnou znemravenělost. Nařiká si zvláště na to, že u lidí „je hospodů“ Mamon, Belus a Luciper, tj. lakomství, obžerství a pýcha. Proti nim staví hodnoty mravní, zvláště ty, jejichž dosah je společenský, totiž pokoj, lásku a svornost.

Od *Knihy o hořekování* se *List* odlišuje těsným sepětím s domácí skutečností: Pravda pětkrát připomíná Husa jakožto svatého člověka, který byl pro ni upálen, a vybízí čtenáře, aby Husovu památku neuctívali formálně, ale aby ho ve svém jednání opravdu následovali a hledali Pravdu tak jako on.

V díle je silná nota nacionální. Svůj jazykový projev hodnotí autorka listu sama takto: „Mluvímt již tuto upřímně neněmeckým štrychem, tak prostě, jak Pravdě náleží.“ Důrazně se přimlouvá za dodržování basilejských kompaktát, krvavě vybojovaných od předků, a odmítá nové myšlenky (útočí na Luthera).

Není pochybnosti o tom, že Pravda vyjadřuje názory Konáčovy, jež ovšem jsou zároveň názory velké části utrakvistického měšťanstva. To by mluvilo pro původnost dílka, i když třeba relativní. Pro ni by svědčila i tato slova předmluvy, v níž se Konáč obrací k poslednímu Jagellovci na českém trůně: „Tento

⁵⁾ Srov. Jos. Jireček, *Hymnologia bohémica*, str. 69. Praha 1878.

⁶⁾ *Knih. Nár. musea*, sign. 32 D 18. O *Listě* podal zprávu s ukázkami C. Zíbrt v *ČCM* 1905, str. 432—434. (*Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii* 12.)

spis a list o Pravdě sem u dělal (nebezpečnost, posměchu i všeho jiného se opováživ), vytiskl a Vaší Královské Milosti jakožto pánu svému dědičnému Nového léta, jiného nic nemaje, poslal...“ Předmluva je konečně zajímavá i z hlediska politického. Konáč vyčítá králi Ludvíkovi nepřítomnost v Čechách, jejímž důsledkem je prý nesvornost. Konáč zřejmě situaci viděl z hlediska své vrstvy, obával se vzrůstu moci šlechty v době nepřítomnosti slabého vladaře. O tom, jaké byly sociální poměry na začátku 20. let 16. století (spis je z r. 1522), napovídá autorovo upozornění, že královy přítomnosti v zemi „všickni všech stavuo poddaní Vaší Královské Milosti a nejvíce chudina i s pláčem očekávají“.

Z hlediska vnitřního vývoje Konáčovy tvorby je List Pravdy přípravným dílem ke Knize o hořekování. V obou pracích vystupuje personifikovaná ctnost, která kritizuje lidskou společnost a proklamuje křesťanské mravní ideály. Obě díla mají monologickou formu, ale Pravda je ve svém podání mnohem naléhavější než Spravedlivost (to ovšem souviselo také s nevelkou rozlohou Listu). V porovnání se staročeskou Písní o Pravdě je Konáčova Pravda ve svých zákazech a příkazech konkrétnější. Je však nutno zdůraznit, že základní problematika jak Písně o Pravdě, tak obou děl Konáčových se netýká pouze oblasti morálky, ale také — dokonce primárně — oblasti společenské.⁷⁾

Opustíme-li při pátrání po díle, podobajícím se Knize o hořekování, oblast českého písemnictví, zjistíme i v cizích literaturách několik skladeb, jejichž základní pojetí se podobá Konáčovu. Na některé už upozornila tradiční literární historie, i když Konáčovu práci považovala v podstatě za původní. Tak Jaroslav Vlček poukazuje na spisy Tomáše Murnera *Narrenbeschwörung* a *Schelmensunft*, „jejichž některé části k přirovnání s naším ‚Hořekováním‘ přímo vybízejí“.⁸⁾ Mezi oběma skladbami německými a knihou Konáčovou jsou však zřejmé rozdíly, jež jsou důsledkem různých fabulí, zpracovávaných různými formami; lze soudit, že už systém nedlouhých, od sebe oddělených veršovaných celků německých skladeb byl pro Konáčovu poetiku nepřijatelný a vůbec by nemohl vyhovovat jeho záměru. Jakubec zase uvádí, že na Konáče mohl svou koncepcí zapůsobit spis tradičně nazývaný *Dialogus Veritatis et Philalethis ad Eustachium fratrem* od Maffea Vegia Laudenského, a to už proto, že Vegiovo dílo bylo roku 1507 v česko-bratrské tiskárně v Litomyšli vydáno v českém překladu.⁹⁾ Nezávisle na tisku Pavla Olivetského můžeme podle originálu¹⁰⁾ soudit, že sice jeho rámec se dosti podobá rámci spisu Konáčova (Veritas, tj.

⁷⁾ Na List Pravdy odpověděl farář Martin, popuzený Konáčovým doslovem, ve spise s názvem *Náprava skrze kněze Martina, faráře u sv. Jindřicha v Praze, vydaná do toho listu a spisu, kterýžto udělav Mikuláš Konáč z Hodiškova, směl poslati za dar Nového léta králi Jeho Milosti* (Praha 1522).

⁸⁾ *Dějiny české literatury*, str. 290 (vyd. z r. 1951).

⁹⁾ *Dějiny literatury české I*, str. 598 (Praha 1929).

¹⁰⁾ NUK, s. 5 H 87.

Pravda si na různé lidské stavy stěžuje Philalethovi, tj. Pravdomilovi), ale sujeťová linie obou děl je rozdílná. Přesvědčující podobnosti se skladbou Konáčovou nenajdeme však ani v díle mistra renesanční satirické alegorie, Erasma Rotterdamského, na něhož vedle Vlčka poukazují i někteří jiní historikové literatury. Konáč jistě dobře znal jeho *Chválu bláznovství* v překladu Řehoře Hrubého z Jelení, ale zřejmější analogie mezi oběma spisy hledáme marně. Spíše bychom byli ochotni přiznat jistý vliv Erasmova *Encomia matrimonii* [1518]⁴¹⁾ na některá místa Konáčovy pasáže o manželství. Avšak uvádět nemnohé podobnosti jako důkaz vlivu by bylo nesprávné, protože to také mohou být loci communes středověkých i humanistických literatur. Vždyť už některá středověká specula mají horlení proti manželství.

A tak jsme se dostali k významné součásti evropského písmnictví středověkého, k tzv. *speculim*. Tyto skladby zpravidla vypisovaly hříchy různých stavů s tendencí působit k mravnímu ozdravení křesťanů. Ke studiu této literatury se záměrem najít zde eventuálně Konáčovu předlohu mne vedly hlavně dva důvody.

První z nich byl jazykový. V Konáčově výrazu je totiž hodně latinismů. Tak např. „nejvyšší biskup“, jehož Konáč používá ve významu papež, zdá se být věrným překladem slov „pontifex maximus“, s nimiž se v latinské literatuře často setkáváme. Latinizující je i Konáčův slovosled. — Závažnější je druhý důvod, který mluví pro existenci nějaké předlohy. Kniha o hořekování jako by se vymykala z konkrétní společenské situace a nabývala obecně lidského a společensky nadčasového vyznění. Mnohdy by se čtenář rád něco dověděl o nějakém konkrétním adresátu kritiky Spravedlivosti. Místo toho se podivuje, že Konáč — který si dosud ve své tvorbě nikdy nedal ujít příležitost, aby projevil své stanovisko náboženské a národní, a to vždy zcela konkrétně — převádí nyní svou skladbu do polohy neosobní a nadosobní. To je nepochybně charakteristický rys díla. Proti tomu bylo by ovšem možno namítnout, že velkolepé polyfonické ladění spisu jako by vylučovalo osobní účast autorovu; to snad patřilo přímo k literární konvenci související se skladbami tohoto druhu. Vždyť takto neosobně byla pojata většina středověkých a renesančních alegorií. V Konáčově díle mohly být konečně osobní zásahy předem vylučovány několika činiteli: především monologickou formou díla, pak podáním v první osobě, jež vycházelo z úst personifikované, přesto však abstraktní ctnosti, a snahou zabrat stavy lidské společnosti v co největší úplnosti. Poslední činitel byl zvláště významný, protože Konáč mohl chtít alegorii pojmout co nejšíře — světově, nikoli jen z úzkého hlediska národního.

V souvislosti s naším zamyslením nad vztahem díla k domácí skutečnosti je ještě problém jiný: V Konáčově spise nenacházíme nikde přímou souvislost s literární tradicí, přesněji —

⁴¹⁾ NUK, s. 36 B 53.

nenacházíme nikde doklady autorovy přímé znalosti českých literárních děl z předcházejících dob. Tento fakt je pozoruhodný, uvážíme-li zvláště využívání literárního odkazu antického a středověkého. Navíc však překvapuje ještě to, že v Knize o hořekování nejsou ani výraznější reminiscence na dřívější díla Konáčova. Někde se taková reminiscence přímo nabízelá, např. při stížnostech na kostkáře a vrhcábníky reminiscence na překlad Beroaldova dialogu.

Uvedené důvody mne tedy vedly ke hledání předlohy Konáčova díla v literatuře latinské, zejména mezi středověkými speculy. Při jejich studiu se mně podařilo objevit jedno, které bylo nepochybně Konáčovou předlohou při práci na Knize o hořekování. Je to *Speculum vite humane, in quo discutiuntur comoda et incommoda, dulcia et amara, solatia et miserie, prospera et adversa, laudes et pericula omnium statuum*. O jeho autorovi říká titulní list tisku z r. 1507:¹²⁾ *Auctor nobilissimi huius libri fuit dominus Rodericus, episcopus Zamorensis, castellanus et referendarius Pape Pauli II, in theologia, utroque iure et omnibus aliis bonis litteris doctissimus, summus christiane religionis cultor et defensor, ferventissimusque et constantissimus salutis animarum zelator*. Tvůrcem *Specula vite humane* je španělský biskup Roderigo Sanchez de Arvalo, který žil v letech 1404–1470.

Sanchezův spis obsahuje dvě knihy: první o 43 kapitolách pojednává o stavech světských, druhá kniha o 30 kapitolách o stavech duchovních. Proberu jednotlivé kapitoly Sanchezovy práce a poukážu na analogická místa v knize Konáčově.

V kapitole I. pojednává Sanchez o stavu panovnickém; toto místo odpovídá Konáčově pasáži o císařích a kráľích (list XXIIa a další). Uvedu začátky obou pasáží, abychom si zjistili, jaký byl Konáčův přístup ke knize Sanchezově:

Speculum vite humane, fo 1b:

Super cunctas humanas temporalesque dignitates et sublimitatis eminentias imperialis et regalis status culmen et excellentiam obtinent. Huius itaque fastigii splendor et laus tanta est, ut satis exprimi non possit. Sed (ut paucis agamus) sicut nomen eius, ita et laus eius. Imperatoris quidem nomen ab imperando dictum est, regis denique a regendo aut Graece basis a sustinendo. Quid enim gloriosius, quid felicius quam unum intueri mortalem hominem ceteris hominibus imperantem, cunctos regentem et ad libitum ferentem? Isti sunt, qui teste Iob portant orbem. Huius certe eminentissimi status honor, laus, gloria et excellentia ex eo etiam maxime patet, quoniam teste scriptura illis tanquam sublimioribus potestatibus omnis anima subdita est. Quare et iuxta Christi preceptum cesaribus atque regibus a cunctis fidelibus honor exhibendus est, subsidia praestanda, et quibus vectigal, vectigal, et quibus tributum, tributum. Illis denique tanquam praecellentibus et a deo missis (teste Apostolo) parendum est, qua non sine causa supereminentem terrentemque gladium portant ad cohertionem malorum, laudem

¹²⁾ NUK, s. 36 B 2.

vero bonorum. Illorum quidem sunt, quas incolimus, urbes, illorum castra atque possessiones et cuncta terrena, dicente Augustino: Quo iure defendis villas, nisi imperatorum regumque iussu? Quis igitur non felicem, non cunctis praelatum hunc excellentem statum dixerit, qui omnibus subvenit, omnibus prodest et omnium saluti et commoditati providet. In qua re reges ipsos deo assimilari approximarique plurimum cernimus, quia solus ipse vite necisque hominum dominus est, salutem mortalibus confert vel dando, si egerint, vel parcendo, si deliquerint, vel indulgendo, si supplicaverint. Qui non sibi, sed reipublice nati sunt, dum discordias pacificant, oppressos a potentibus eripiunt, provincias pace gaudere faciunt, violentias cohibent, iustitiam servant, malos dissipant, et quicquid agendum est, sive ad bene beateque vivendum, sive ad res ipsas politicas feliciter gubernandum, finemque debitum dirigendum legibus, preceptis ac iustis lationibus disponunt.

Kniha o hořekování, list XXIIa—b:

Když tehdy u duchovních a u tvých zvláštních, ó Bože, ouředníkuov, u najvyšších i u nejnižších hledající nic sem svého nenalezla, k jinému stavu smrtelným sem se obrátila a k nejvyšším neb k těm, kteříž jméno od přikazování a zpravování mají, sem se schýlila, totiž k císařom a králuom. Neb toho jistě najpovýšenějšího stavu poctivost, chvála, sláva a povýšenost z toho se nejvíce poznati muože, že, jakož svědčí Písmo, jim jakžto nejvyšším mocnostem všeliký člověk poddán jest. A protož i podlé Kristova přikázání císařom a králuom ode všech věrných čest / činěna býti má, pomoci dávány, a kterýmž clo, clo, a kterýmž daň, daň.

Jichž také jakžto povýšených a od Boha poslaných podlé Apoštola poslouchati se má, neb ne bez příčiny povýšený a strašlivý meč nesou k zkrocení zlých, k chvále pak dobrých. Jejichž zajisté sou, v nichž obýváme, města, jich hradové a všecka jmění, i všecky zemské věci. Jakož mluví Augustýn: Neb kterým právem bráníš vsi, jediné císařským a královským rozkazem? Kteřížto všem pomáhají, všem prospívají a o všech svobodu a prospěch obmejšlejí, v kteréžto věci že králové Bohu se přirovnávají a přibližují nejvíce, vidíme. Neb on sám života i smrti lidí Pán jest, zdraví smrtelným dává neb uděluje, jestliže by potřební byli, neb odpouštěje, jestliže by provinili, neb promíjeje, jestliže by prosili. Kteříž ne sobě, ale obecnému dobrému narození sou, když různice ukrocují, utištěné od mocných vyprošťují, vlasti pokojem radovati se činí, násilí skrocují, mne Spravedlivost zachovávají, zlé rozptylují, a což by koli činěno býti mělo, buďto pořádnému a šťastnému životu, buďto k prospěšnému městských věcí řízení, a právy k slušnému zpravování, rozkazy a spravedlivými nálezy řídí.

Zc srovnání obou citátů zjišťujeme: Konáč se od své předlohy odlišil především užitím alegorického rámce. Tato forma jej nutila, aby samostatně vytvořil spojovací články mezi pasážemi o jednotlivých stavech. Necháme-li stranou takové spojovací formulace, vidíme, že Konáč překládá Sanchezův text celkem

věrně, jen místy sahá k nevelkým úpravám. (Toto zjištění se zatím týká pouze světských stavů.) Vyprávěcí podání Specula muselo být ovšem převedeno do monologické formy hořekování Spravedlivosti Bohu. S tím souvisí, že jestliže se v předloze objeví slovo *iustitia*, vztáhne je titulní postava Konáčova díla na sebe.

Konáč pak ve své Knize o hořekování postupuje stejně jako Roderigo Sanchez a překládá z jeho Specula i další kapitoly. Nejdříve druhou, jež vypráví „de miseris regum et principum, de infelicitate status imperialis et regalis et plurimis curis, oneribus et miseris, calamitatibus atque incommodis illius...“. Pak si Konáčova Spravedlivost stěžuje na dvořany a královské úředníky podle třetí a čtvrté kapitoly Sanchezovy, na urozené podle kapitoly páté až osmé, na rytíře a válečníky podle kapitoly deváté a desáté. Poté se Konáč se Sanchezem rozchází. Ve Speculu totiž následují dvě kapitoly o stavu manželském — jedenáctá obsahuje chválu manželství, dvanáctá kreslí jeho stíny. I tyto kapitoly přeložil Konáč, jimi však hořekování Spravedlivosti nad lidskými stavy zakončil.

Překlad Sanchezovy kapitoly třinácté a dalších následuje u Konáče po hořekování nad rytíři a válečníky: Konáčova pasáž o správcích, soudcích a konšelích je přeložena ze Sanchezovy kapitoly 13 a 14, o radách knížat, vlastí a měst z kapitoly 15 a 16, „řečníci a v právích proběhlí“ jsou chváleni i kritizováni stejně jako v 17. a 18. kapitole Specula. Další Konáčovy pasáže jsou přeloženy z těchto Sanchezových kapitol:

Písaři — kapitola 19 a 20,
voráči, dědinníci a vinaři¹³⁾ — kap. 21 a 22,
řemeslníci rozliční — kap. 23 a 24,
vlnářství a soukenictví — kap. 25,
kovářství a platněřství — kap. 26,
plavání a lodňářství — kap. 27,
lovcovství — kap. 28,
pastýřství — kap. 30,¹⁴⁾
šraňkovství — kap. 31,
lékaři — kap. 32,
kupectví — kap. 33,
sedmero umění svobodné — kap. 34,
grammatica a dialectica — kap. 35,
rhetorica — kap. 36,
mathematské umění — kap. 37,

¹³⁾ Názvy uvádím v Konáčově znění.

¹⁴⁾ Kapitola 29 má v tisku Specula z r. 1507 pouze nadpis: *Capitulum XXIX. de quinta arte mechanica, videlicet de agricultura et de partibus eius, de cuius utilitate, dulcore et amaritudine supradiximus in vigesimo primo et XXII. capitulis.*

hvězdářství — kap. 38,

zpěváci — kap. 39,

početnářství a měřičtí — kap. 40.

Konáč použil i dalších kapitol Sanchezovy první knihy, a to v pasážích následujících za vlastním hořekováním (i ty však mají formu hořekování Spravedlivosti) a nazvaných:

Krátké opětování předpověděných věcí (podle kap. 41, v níž Sanchez syntetizuje své poznání o světském stavu, kdežto Konáč své shrnutí rozšiřuje ještě o stav duchovní).

O bídnostech povýšených osob — od počátku světa (podle kap. 42),

O rozličném lidí hořekování. — Proč zlí i dobří zlé věci trpí (podle kapitoly 43, její poslední část — asi polovina strany — je však vypuštěna).

Pak u Konáče následuje krátká „zavírka“, která je adresně zaměřena k Janu Hodějovskému, ale i přesto bylo do ní přeloženo několik vět z konce Sanchezovy 43. kapitoly.

Druhá kniha Sanchezova *Specula* pojednává „de statu et vita spirituali ecclesiastica et regulari“ (list 48b). Také o ni se Konáč opírá, ale k předloze zvolil jiný vztah než předtím. Především vynechal Sanchezův úvod, věnovaný rozdělení duchovního stavu, i začátek první kapitoly. Vypouští tedy část z pasáže pojednávající o hodnosti, autoritě i moci papeže; nechce zřejmě překladem této pasáže dráždit své publikum. Souvisle překládá až od slov: *De quo propter Iob scriptum est, quod coram eo curantur, qui portant orbem, et reges seculi atque tyranni ridiculum sunt, qui solus omnem potestatem ambit.* (List 49b.) — Konáč, list 9a: O kterémžto nejvyšším zprávcí od Joba někdy (jakož ty o tom, ó Bože, dobře víš) napsáno jest, že se před ním schylují, kteříž nesou svět, a králové světa i tyranové smíchem jsou, kterýž sám všecku možnost obsahuje. — Podle textu Sanchezova píše pak Konáč o povinnostech úřadu papežského, nato však přechází k jeho kritice. To právě je důležité. Roderigo Sanchez sice také ve druhé až sedmé kapitole vypisuje svízele úřadu papežského, četná úskalí a nebezpečnosti, jimiž musí papež při jeho vykonávání procházet, ale Konáč si z obšírného podání *Specula* cílevědomě vybírá právě to, co vyhovovalo jeho kritice. Forma jeho spisu mu dovoľovala zvláště účinně kritizovat papeže, který pro Spravedlivost neměl čas, protože byl zaneprázdněn světskými záležitostmi. V takových místech je míra Konáčovy originality opravdu velká a byla nepochybně dána jeho přesvědčením a celým českým kulturním prostředím i jistě zřetelem k měšťanskému čtenářstvu.

Podobný je i Konáčův vztah k dalším kapitolám *Specula*. Z osmé, deváté a desáté kapitoly Sanchezovy týkající se kardinálů vznikla Konáčovým překladem některých částí nevelká (stránková) pasáž, vyznívající také velmi kriticky. Z 11. a hlavně z 12. kapitoly *Specula* opět k překladu vybral jen některé pasáže do hořekování Spravedlivosti nad biskupy a kněžími. Podle 13. kapitoly

je Konáčova pasáž o děkanech a proboštech, podle čtrnácté o arciděkanech, podle patnácté o kantorech, podle šestnácté o sakristech, podle sedmnácté o scholasticích, podle osmnácté o prelátech, podle devatenácté o kanovnících, podle dvacáté o farářích a duchovních správcích. Pasáže o mniších regulářích a poustevnících i samotnících byly k překladu vybrány z různých míst zbývajících kapitol druhé knihy Sanchezovy. A opět se zde Konáč místo obšírného zdůrazňování záslužnosti řeholního života zaměřuje na jeho kritiku. Při srovnání paralelních míst si uvědomujeme rozdíl mezi dvěma spisovatelskými individualitami a dvojitým různým prostředím, z něhož vyrostli a k němuž patřili: Roderigo Sanchez je vysokým církevním hodnostářem západní Evropy, v níž má řeholní život v podstatě nenarušenou tradici, kdežto laik Mikuláš Konáč je příslušníkem národa, který v době husitské se radikálně rozešel s tím klášterním životem, jehož praxe neměla s původními řeholními ideály nic společného a byla brzdou spravedlivějšího uspořádání lidských vztahů.

Při posuzování Konáčova vztahu k posledním kapitolám druhé knihy Sanchezova spisu vidíme, že Konáč přechází těžkou středověkou učencost, která se místy v předloze projevuje, protože dobře ví, že by jeho čtenáře nezajímala. Kritika Spravedlivosti vyúsťuje zjištěním, že v klášteřích a poustevnách nelze najít mravní dokonalost, a proto se Konáčova Spravedlivost obrací od stavu duchovního k světskému. Konáč tedy se svou personifikovanou královnou všech ctností přechází po třicáté kapitole druhé knihy *Specula* (v níž Sanchez ukončil líčení předností i záporů duchovního stavu) na samý začátek díla, aby podle první knihy — jak už jsme zjistili — podal kritiku stavu světského.

Knihy o hořekování má — pokud jde o kritiku dvou základních stavů tehdejší společnosti — logičtější kompozici než *Speculum*, ovšem tato kompozice je důsledkem její formy: Spravedlivost se musí o porozumění ucházet nejdříve tam, kde by měla být přijímána se samozřejmostí, teprve po odmítnutí odchází ke stavu světskému. Logické také bylo, že Konáč vydělil manželství, které ve *Speculu* bylo neústrojně vklíněno mezi líčení vojenského života a kapitoly o správcích, soudecích a konšelích, na konec hořekování o stavech a povoláních.

Po odpovědi na otázku o původnosti Knihy o hořekování se můžeme vrátit k otázce, proč Konáčova Spravedlivost nezaměřila svůj kritický pohled na hospodářsky závislé vrstvy. Bylo to jistě proto, že nebyly kritizovány ani v předloze. Nabízí se ovšem otázka, proč Konáč sám nerozšířil kritiku Spravedlivosti o tyto vrstvy, vždyť v jeho práci jsou místa samostatná. Vysvětlení musíme hledat v Konáčově třídním postoji. Konáč pravděpodobně znal život prostých vrstev, vždyť sám určitě nepocházel z prostředí nijak zámožného a musel se nepochybně podílet i na práci své tiskárny (i když asi měl pomocníky, nám dnes — kromě Joh. Wolffa — neznámé). Avšak v době, kdy píše svou alegorii, patřil už k bohatému pražskému patriciátu a stýkal se s lidmi společensky vy-

soko postavenými. V té době se díval na společenské a politické problémy očima své společenské vrstvy, takže vrstvy hospodářsky závislé byly mimo zorné pole jeho pohledu. Konáčovo myšlení bylo jistě určováno i zřetelem k jeho publiku, které se asi také nezajímalo o život lidu. Přesto se však tento bezprávný lid v Konáčově knize objevuje, ne ovšem jako předmět kritiky Spravedlivosti, ale jako předmět vykořisťování mocných.

Srov. např.: Císařové a králové „lid trápí dranami a šacuňky“. Nebo kanovníci jsou „rychlejší k svolání psuov nežli k krmení chudých“. Konáč někdy účinně poukáže na bezohlednost mocných k chudým a na jejich nezáměru o ně: „Který jest farář neb zprávece, ktož by nemocen byl s nemocným poddaným, který s pohoršivým se páli, který žádá býti za bratra vyhnán a za poddaného, kdo pokládá život svůj za poddané? Který farář jest samaritán, aby uvázal rány poddaného, který učiní s ním milosrdenství...? Který zprávece dnes jest druhý Jozef, jenž by obilé v Egyptě rozdával, ješto by špižirny jich byly plné? Kdo vysvobozuje chudého od mocného a nuzného, kterýž nemá pomocníka? Který farář jest dnes kvilících potěšitel, který jako druhý Job z rouna ovcí svých, ano pak kostelních, zahřívá chudé, který pocestným dvěře odvírá?... Kdo s Ambrožem nádoby své slévá a dává věžňuom a chudým?“ Atd.

Taková místa jsou sice také přeložena z díla Sanchezova, Konáč je však z obšírnějších pasáží vybral, což je dokladem jeho cílevědomého přístupu k textu předlohy.

Při úvaze o zacílení kritiky nesmíme zapomínat ani na kompoziční stránku Konáčovy práce. Robotující lid se Konáčovi vymykal ze základní koncepce jeho skladby. Spravedlivost toto prostředí nenavštívila proto, že by zde se svou negací neuspěla, že by se zde její kritika nedala realizovat nebo že by aspoň vyzněla zcela naprázdno.

Jádro kritiky musíme tedy hledat v horní části společenského žebříčku, se kterým nás skladba seznamuje. Tam jsou invektivy Spravedlivosti nejčetnější a nejuťoňnější. Nás zajímají především ty, jež počítaly s ohlasem v soudobých ideově politických bojích. Tak např. Spravedlivost nemohla mít přístup k „nejvyššímu biskupovi“, protože „Pejcha, Závist, Nenávist, Lakomství, Pochlebenství, Obžerství, Opilství... jemu žádného oddechnutí ve dne ani v noci nedali“. Nebo biskupové a kněží, „kteříž duchovní jsou a sváruov i vády varovati se obzvláštěněji mají (hanba mluvíti), tak hněvivě, tak neprávě, tak často se hadrují, aby všecky v vádách převýšili obecné lidi. A pod barvou mne Spravedlivosti skrejšvá se nepravost. Ješto již ne o biskupství toliko se hadrují, ale bojují, a netoliko o kněžství se vadí, ale válejí...“

Sympatie Konáčovy Spravedlivosti nemohou tedy být ani na straně mocných tohoto světa, ani na straně těch, kteří žijí z práce jiných: „Já pak těch i jiných všech nechavši úředníkuo a kteříž rukami živnosti a pracemi nedobývají, k robotným a pracovitým lidem sem se uchýlila, totiž k voráčuom, dědinníkům a kteříž s zemí se obírajíce z země užitek berou a v potu tváři své chleba

užívají, ješto takoví mně mimo jiné všech stavuo smrtešdné známí sou. Neboť jest pověšdno člověku: v potu tváři tvé jísti budeš chléb tvůj, a nepověšděl: v potu obličejje jiného, jakož v ouřadech a jiných živnostech bývá, v nich cizí práci a cizí krví a potem mnohé krmití a pástí se, ano pak i chlipětí vidíme.“¹⁵⁾ Je nepochybné, že na straně těch, kteří si vlastní práci vydělávají na živobytí, jsou i sympatie Konáčovy. Proti této hypotéze lze ovšem namítnout, že Konáč měl před sebou cizí dílo. To je pravda, ovšem už samotný výběr materiálu z obsáhlejších partií ukazuje zřetelně autorovo stanovisko.

Zjištění předlohy Knihy o hořekování neubírá tomuto dílu na významu, zvláště uvážíme-li Konáčův tvůrčí přístup k Sanchezovu Speculu. Sanchez chtěl podat především soustavné mravní poučení o panovnících, šlechtě, vojsku, o manželském stavu, o úřednících a právnících, o řemeslech, svobodných uměních atd. i o stavu duchovním, kdežto Konáčovi šlo hlavně o jejich kritiku, při čemž se nejdříve zaměřuje na duchovenstvo od papeže po prostého kněze. Duchem i obsahem je líčení španělského biskupa středověké, neútočné, kdežto Konáčovo podání je místy humanistické jak satirickým zaostřením, tak výběrem dokladového materiálu.

Původní zůstává z Konáčovy knihy jeho předmluva: Sanchezovo Speculum má sice také předmluvu (v ní se autor obrací k papeži Pavlovi II.), z ní však Konáč do svého úvodního projevu nepřejímal. Ke Konáčově předmluvě, jejíž obsahové stránky jsme si již všimli, je třeba se ještě vrátit v souvislosti s jevem, který je charakteristický pro celou Knihu o hořekování: v souvislosti s množstvím citátů. Pokud jde o vlastní monolog Spravedlivosti, jsou citáty zde užité vzaty z díla Sanchezova. Pokud však jde o předmluvu, zvolil si je Konáč sám. Jsou to citáty z bible i z nejruznějších autorů a to čtenáře vede k logickému závěru, že Konáč byl spisovatel na svou dobu velmi učený, obeznámený důkladně nejen s biblí a církevní literaturou, ale i s antickým a humanistickým písemnictvím. Nás dnes zajímá otázka, zda Konáč znal prameny, odkud je citováno, přímo — anebo zprostředkovaně. Domnívám se, že tato otázka má zásadní význam nejen pro poznání Konáče jako autora předmluvy ke Knize o hořekování i k jiným dílům, ale také pro poznání některých spisovatelů 16. století, zejména Konáčova současníka Řehoře Hrubého z Jelení, jehož tvůrčí postup se hodně podobá Konáčovu. Proto svou úvahu zaměřím se zřetelem k citacím ve všech Konáčových původních projevech.

Pokud jde o biblí, Konáč ji nepochybně znal z vlastní četby a z výkladů při

¹⁵⁾ Srov. analogické místo ve Speculu (je to začátek 21. kapitoly, list 24b–25a): *Agriculturam optimum esse vivendi genus nemo ambigit, nisi quis vivere nescit. Hic enim vite modus primus hominū est, a deo altissimo humano generi tributus. Dictum est enim hominī: in sudore vultus tui vesceris pane tuo, nec dixit in sudore vultus alieni. . . I ze srovnání takového malého úseku je zřejmý Konáčův přínos, který se mj. projevuje při přechodech z jednoho stavu ke druhému.*

různých utrakvistických pobožnostech velmi dobře a citoval z ní přímo, resp. parafrázoval různé biblické příběhy. Přitom zasluhuje povšimnutí, že v absolutní převaze jsou citáty a příběhy ze Starého zákona v porovnání s Novým zákonem. Z toho jsou citovány vlastně jen epistoly Pavlovy. Ze starozákonních knih zvláště s oblibou Konáč citoval (někdy však dost nepřesně — to platí i pro jiné prameny) knihy zvané Ecclesiastes (česky Kazatel), jež bývaly někdy připisovány králi Šalomounovi. Větší míra citací ze Starého zákona je nepochybně důsledkem Konáčova postoje reformního.¹⁶⁾

Jinou otázkou je znalost děl církevních otců. Konáč nejčastěji cituje Augustina, Ambrože, Jeronýma a Jana Zlatoústého. Nejpresvědčivější jsou jeho citáty z prvně jmenovaného učitele církevního, a lze podle nich přímo předpokládat, že Konáč znal Augustinova *Soliloquia* a jeho spis *De civitate Dei*. Citáty z ostatních jmenovaných (i jiných) autorit církevních patřily k obecnému majetku vzdělanců té doby. Konáčem občas uváděný Firmian je církevní otec Firmianus Lactantius († 326), který se v díle *Institutiones divinae* snažil soustavně zpracovat křesťanský názor světový. U Konáče nelze vyloučit přímou znalost aspoň některých částí tohoto obšírného spisu, už proto, že z něho cituje také na začátku své předmluvy k Pravidlu lidského života.

Klasičtí autoři jsou v Konáčových původních projevech zastoupeni v tak velkém počtu, že myšlenka o Konáčově přímé znalosti jejich děl vzbuzuje předem pochybnosti. Přesto lze podle užití některých citátů v jiných Konáčových pracích soudit, že pravděpodobně znal některé spisy Ciceronovy (např. *De natura deorum*, *De officiis*) a Senekovy (*Epistulae*, *Quaestiones naturales*). Sokratovy výroky znal asi z Xenofontových *Vzpomínek na Sokrata*. Jinak jsou citáty s největší pravděpodobností přejímány z druhé ruky. Ve středověku i renesanci kolovaly soubory citátů z autorů antických a středověkých. Domnívám se, že Konáč používal jedné takové oblíbené rukověti, jejímž autorem byl Erasmus Roterdamský. A vskutku studium Erasmova obšírného spisu *Adagiorum chiliades*¹⁷⁾ vede k závěru, že odtud mohl Konáč brát některé citáty z klasických autorů, protože Erasmus má podobně vymezen okruh spisovatelů, z jejichž děl je citováno.

Vedle citátů nacházíme v předmluvě ke Knize o hořekování (i jinde u Konáče) také historické [často spíše pseudohistorické¹⁸⁾] narážky na slavné lidi mi-

¹⁶⁾ Také v biblických hrách, vycházejících z prostředí reformačního, je převaha témat ze Starého zákona (srov. IX. kap.).

¹⁷⁾ Použil jsem vydání z r. 1530 (UK Brno, sign. St₁ 7003) a 1536 (UK Brno, St₃ 19014), jež vyšla v Basileji.

¹⁸⁾ Tak např. Konáč uvádí, jakým způsobem potrestal nespravedlivého soudce „Kambizes onen, kterýž i Nabochodonozor sloul“. Zde Konáč — stejně jako v Pravidlu — ztotožnil dvě různé historické postavy: 1. Kambyses Asverus je znám ze Starého zákona (Ez 4, 6); jde snad o perského krále, který vládl od r. 529 př. n. l.; 2. Nabukadnesar, babylonský král (604–562 př. n. l.), je jednou z nejznámějších postav staroorientálních dějin.

nulosti. Někde tyto narážky připomínají určitá místa z jiných Konáčových děl, hlavně přeložených. A skutečně mezi Konáčovými překlady najdeme jeden, odkud autor dosti vytěžil pro předmluvu ke Knize o hořekování. Je to spis s názvem *Životové a mrávná naučení mudrcův přirozených a mužův ctností osviecených krátce vybrání*.¹⁹⁾ Konáč jej vydal r. 1514 bez uvedení jména původního autora, jímž byl anglický filosof Walter Burley (1275— asi 1345).

Konáčův překlad Burleyova spisu *De vita et moribus philosophorum et poetarum* je důležitou součástí jeho literární činnosti; znamenal také pozoruhodný přínos do našeho písemnictví na počátku 16. století. Ve své práci mu speciální kapitolu věnují proto, že o něm psali dva naši klasičtí filologové — František Novotný a Jaroslav Ludvíkovský a že byl osvětlen i na základě srovnávacím.

Zvláště zevrubná je studie Novotného o *Burleyovy životy starých mudrců a jejich česká zpracování*.²⁰⁾ Autor v ní nejdříve pojednává o Burleyově díle se zřetelem k jeho pramenům a k jeho funkci v evropských literaturách a pak se zaměřuje na české recenze Životů. Uvádí čtyři rukopisná znění díla a dvě tištěná, první od Konáče (1514), druhé od Lomnického (1595). Pak zjišťuje vzájemný poměr těchto recenzí a jejich vztah k originálu.²¹⁾ Pokud jde o verzi Konáčovu, Novotný vysvětlil správně překladatelův přístup k originálu: Konáč chtěl své současníky seznámit s významnými antickými osobnostmi, a proto se po věcné stránce od předlohy neodchyloval, neopravoval ji ani tam, kde šlo o Burleyovy omyly: „převod Konáčův jest celkem věrný“.²²⁾ Nad Konáčův překlad staví Novotný právem překlad Lomnického, u něhož vyzvedá zvláště jeho samostatné přídavky.

Předmět studie Jaroslava Ludvíkovského o *Několik ohlasů vergiliovské legendy v starší české literatuře*²³⁾ je širší — autor se nezaměřil jen na Burleye. Našeho tématu se z této studie týká sledování legendy o čarodějovi Vergilioví v naší starší literatuře; toto nehistorické podání z Burleyova spisu přejal jak Konáč, tak Lomnický.

Konáčovu překladu Burleyova díla věnovala pozornost i literární věda polská (I. Chrzanowski²⁴⁾), a to v souvislosti s polskou verzí od Marcina Bielského, jež vyšla r. 1535 v Krakově s názvem *Zywothy Philozophow, to jest mędrcoow nauk przyrodzonych*... Předlohou této polské verze bylo Konáčovo zpracování Burleyova díla.

Pro větší názornost dokládám Konáčovo použití některých historek z Životů v předmluvě ke Knize o hořekování několika příklady. Tak o Demokritovi píše Konáč shodně se začátkem vyprávění v Životech (fo 40b), totiž o bohatství Demokritova otce, o Demokritově odmítnutí dědictví, o jeho rozhodnutí dát se oslepit, aby neviděl marnosti tohoto světa atd. Hned za historkou o Demokritovi následuje v předmluvě vyprávění o Plotinovi, který také odmítl všechny světské

¹⁹⁾ Strahovská knihovna, sign. DR IV 23.

²⁰⁾ LF 40 (1913), str. 342—353, 420—429.

²¹⁾ Cenným doplňkem ke studii Fr. Novotného je článek Anežky Schmidtové *De Burlei Vitarum codicibus Bohemicis*. EOS XLIX (1957/58), str. 171—181.

²²⁾ Op. cit., str. 423.

²³⁾ *Pto vati*. Sborník prací českých filologů k uctění dvoutisícího výročí narození Vergiliová (redigovali O. Jiráni, F. Novotný, B. Ryba: Praha 1930), str. 62—79.

²⁴⁾ Ign. Chrzanowski, *Marcin Bielski*. Lwów—Warszawa 1926.

žádosti; zde najdeme dokonce i shodu ve formulaci.²⁵⁾ Někdy je vyprávění ze Životů obměněno (např. Pythagorův názor na smrt: Životové, fo 23b — Kniha o hořekování, fo 7a), řada dokladů však svědčí pro společné jádro. K tomu by ovšem bylo možno namítnout, že s určitými historkami ze života starých mudrců mohl se Konáč setkat i jinde, třeba i v Burleyových předlohách.²⁶⁾ To jistě není vyloučeno — proč by však Konáč užíval literatury, která by mu byla mnohem méně dostupná než vlastní jeho překlad z r. 1514? Z pramenů Burleyova díla lze konečně některé přímo vyloučit; tak třeba Konáč nemohl čerpat z řecké verze Diogena Laertského o životě a učení starých filosofů, protože sám řecky neznal.²⁷⁾ Na druhé straně je pravděpodobné, že Konáč přečetl kompilační práci Valeria Maxima Factorum et dictorum memorabilia libri IX.²⁸⁾ Přesto je nutno podtrhnout zřejmou Konáčovu závislost na Burleyovi; některá místa z Burleyových Životů se dokonce objevují i v jiných Konáčových dílech. Jeden doklad je zvláště charakteristický a může nám posloužit jako východisko k určení funkce Burleyova spisu v tvorbě Konáčově:

Roku 1509 vytiskl Konáč dílko *Že se múdrý ženiti nemá — Teofrastus mudřec, a že řídkokterá poctivá jest žena — Sekundus, též mudřec. S některými užitečnými výklady.*²⁹⁾ První část spisu³⁰⁾ obsahuje Teofrastovo mudrování o ženských nectnostech, vyznávající radou, aby se moudrý muž neženil. Už tato pasáž je přeložena z Burleyovy kapitoly o Teofrastovi (zde však tvoří jen část kapitoly). Z toho plyne, že Konáč znal Burleyův spis od začátku své činnosti, přeložil z něho nevelkou pasáž už r. 1509, celý jej přeložil r. 1514 a pak z něho čerpal ve svých původních projevech a naposledy i v předmluvě ke Knize o hořekování. Burleyova kniha v originále i překladu patřila jistě k jeho pracím nejoblíbenějším. Jako překladatel se s ní vyrovnával stále znovu; to dokazuje i fakt, že překlady pasáže z kapitoly o Teofrastovi z r. 1509 a 1514 se od sebe liší. Burleyova práce nebyla však pouze oblíbenou rukověťí překladatelovou, ale i oblíbenou knihou českého čtenářstva doby Konáčovy, i poslední fáze naší renesance, jak napovídá nový překlad Lomnického. Z hlediska obsahu spisu bylo ovšem jistým paradoxem, že české renesanční společnosti zprostředkoval znalost o antických mudrcích překlad spisu, jenž svým pojetím života velkých lidí kořenil ještě hluboko ve středověku.³¹⁾

²⁵⁾ Srov. Kniha o hořekování: Místo pokojné v Kampani sobě oblíbil // Životové: sobě místo pokojné oblíbil.

²⁶⁾ O nich srov. citovanou studii Novotného, str. 345–350.

²⁷⁾ Srov. IV. kapitolu. Uvedený spis ovšem existoval i ve verzi latinské.

²⁸⁾ Soudím tak podle toho, že Valeria Maxima ve svých pracích hodně cituje, že např. podle jeho spisu hodnotí v předmluvě k Pravidlu pochvalně Scipiona Africana.

²⁹⁾ MBT V, Praha 1928.

³⁰⁾ O druhé části (vyprávění o Sekundovi) srov. IV. kap., str. 64.

³¹⁾ Pro dokreslení obrazu o Konáčově překladu Burleyova spisu uvádím: Vlastnímu překladu předchází pasáž s titulem *Proč filosofy a pokavad čísti mámy, z Basilia Velikého*. V ní

Domnívám se, že bylo nutné důkladněji se zabývat nejen otázkou předlohy *Knihy o hořekování*, ale i otázkou vlivu *Burleyova* spisu na *Konáčovu* tvorbu, i když dnes eventuální vlivy a předlohy nepřeceňujeme a u literárních děl se tážeme především na jejich společenskou funkci. *Konáč* nepochybně musel vidět a prožít situace, které ho nutily sáhnout k předloze, jež by mu pomohla vyjádřit společenskou kritiku. Důvody pro jeho rozhodnutí napsat takto pojaté dílo je tudíž třeba hledat v politických poměrech druhé čtvrtiny 16. století.

Co nám dovoluje hledat kořeny *Konáčova* pesimismu a jeho skepse ve druhé čtvrtině 16. století? Soudím, že především vlastní *Konáčova* tvorba. Její rozvoj se končí rokem 1528, kdy *Konáč* vydal poslední knihu za svého života, překlad *Capuova Directoria*. Podle *Konáčovy* tvorby do tohoto roku si můžeme utvořit představu o *Konáčových* politických názorech. Tyto názory byly určovány oficiálním utrakvismem a bohatnoucím politicky ambiciózním pražským měšťanstvem, k němuž *Konáč* patřil. Proto *Konáč* nadšeně psal o obou slabých panovnících z rodu *Jagellonského*, proto podporoval vše, co vedlo k náboženskému a politickému kompromisu, ovšem za cenu nejmenších ztrát pro kališníky a měšťany. Do tohoto jeho úzkostlivého pacifikačního úsilí přišel rokem 1526 dynastický mezník, jehož důsledky se nemohly projevit ihned. Proto *Konáč* rok poté vydává překlad *Beroaldova* traktátu s podobným mravoučným záměrem jako předtím některé překlady jiné, proto v dalším roce vydává překlad *Pravidla* jednak v duchu svých moralistních zásad, jednak v intencích obhajoby milostné tematiky z r. 1509. Další společenský vývoj šel však proti *Konáčovu* přesvědčení. Náboženské rozpory, obrážející rozpornost společenskou, se nezahlazovaly, ale zvětšovaly. *Konáč* to jistě pozorně sledoval od bezohledného střetnutí příslušníků dvou vyznání, *luteránského* a *kališnického*, v Praze v l. 1524 až 1526. Zároveň mu nemohla ujít zvyšující se aktivita katolíků po nastoupení *Habsburků*, jež také měla kořeny politické. Představa ideové jednoty národa a síly z toho plynoucí se nenávratně ztrácela. *Konáč*, který zřejmě s nástupem nové dynastie projevil souhlas (vždyť byl členem poselství, které *Ferdinandovi* oznámilo výsledek volby), prožívá pravděpodobně po r. 1526 deziluzi a dostává se asi i do osobní izolace. Její příčiny neznáme, můžeme však na tuto izolaci soudit proto, že nová díla *Konáčova* nevycházela. Celý politický vývoj pak poměrně rychle směřuje k rozhodujícímu střetnutí mezi národně motivovanými tendencemi, vycházejícími hlavně z prostředí měšťanstva, a kosmopolitními a zároveň absolutistickými záměry *habsburskými*. *Konáč* cítí chorobnost společen-

je (podle *Arezzovy* latinské verze *Basiliova* díla, kap. 18 až 32) zdůrazňováno, že z četby filosofů si mají lidé vybrat to, co vede ke ctnosti, a odmítnout to, co je mravně škodlivé, zvláště historiky o nemravnostech pohanských bohů (tyto historiky „těm nechávámy, kteříž v hampejských obývaj“) . Toto středověké moralisování prostřednictvím příběhů ze života antických mudrců je dominantou celého díla — a povzbuzení k mravnosti a k moudrosti vložil překladatel i do dvou přidaných *sapfických* slok.

ského života a ve své Knize o hořekování podává diagnózu společnosti, rozpoznanou nedlouho před těžkou operací, k jaké pak dojde r. 1547. Konáčova kniha je tedy objektivizací subjektivní nálady tvůrcovy, objektivizací hodně pesimistickou, ale z hlediska kulturněpolitického velmi příznačnou. Kdyby tato objektivizace byla pokřivená či lživá, jistě by o vydání díla neusiloval Bohuslav Hodějovský a jistě by s jeho vydáním nesouhlasil jeho strýc, zastávající vysokou funkci politickou.

V této souvislosti je třeba zmínit se o *úvodní pasáži* Bohuslava Hodějovského určené panu Janu staršímu Hodějovskému, místosudímu království Českého, která je otištěna na začátku celé knihy, v níž byly společně vydány Kniha o hořekování, Judith a Hra pěcknejch připovidek. Bohuslav Hodějovský³²⁾ zde píše o tom, že po svém návratu do Čech z učení ingolstadtského poznal u svého strýce Jana Hodějovského Konáčův spis, který Janovi „stařec málo před svou smrtí připsal“. Pak nadšeně charakterizuje Knihu o hořekování, vyzvedá zejména její mravoučně-vzdělávací tendenci a vyjadřuje přesvědčení, že by měla být vydána tiskem spolu se dvěma Konáčovými dramatickými skladbami, jež jejich autor také věnoval Janu Hodějovskému. Bohuslavova literárně stylizovaná humanistická žádost mecenáši o vydání děl je pozoruhodná zejména v závěru, protože v něm Boh. Hodějovský vysoko hodnotí Konáče: Jan Hodějovský má své jméno ozdobit chválou významného muže. Autor dokonce připomíná Alexandra Velikého, který si přál být zpodobován jen od dvou nejznamenitějších mistrů svého věku. Z této připomínky, i když přímo není aplikována na vztah Jana Hodějovského ke Konáči, vyplývá význačné postavení Konáčovo v soudobé kultuře.

Konáčova kniha byla tedy knihou aktuální svým obsahem. Byla však aktuální také svým určením. Chtěla napravovat mravy svých současníků, zcela v duchu autorova přesvědčení, že větší mravnost přinese národu větší klid a spokojenost. Toto přesvědčení, vycházející z tvůrcova náboženského myšlení, není však charakteristické jen pro Konáče. Je charakteristické i pro několik jiných pozdějších autorů mravokárných skladeb. Patří mezi ně nepochybně Vavřinec Leander Rvačovský se svým Masopustem (1580), Nathanael Vodňanský z Uračova, který napsal *Theatrum mundi minoris*. Široký plac neb zrcadlo světa (1605), Václav Porcius Vodňanský, autor spisu *Duchovní město, jménem Rozkoš duše* (1610), a konečně největší z nich, J. A. Komenský, tvůrce nesmrtelného *Labyrintu* (tiskem 1631). Přesvědčení, že zlepšení mravů dá lidstvu spokojenost, je tedy pro všechny tyto české spisovatele společné. Společné jsou však i některé motivy jejich děl. Tyto motivy tvoří souvislý pramének plynoucí od *Písně o Pravdě* přes *Knihu o hořekování* až k *Labyrintu*. K těmto motivům se spisovatelé mohli promyslet a procítit samostatně, nezávisle na sobě, mohla jim je však také dát darem literární tradice a literární konvence.

Nyní si všimnu kompozice a jazyka *Knihy o hořekování*.

³²⁾ Bližší poučení o něm podává studie Josefa Hejnice *Dva humanisté v roce 1547. (Jan Sentygar a Bohuslav Hodějovský.)* Rozpravy CSAV, řada SV, roč. 67, seš. 7, Praha 1957.

Kompozice díla je dána základním autorovým záměrem a monologickou formou. Z nich vyplývá schematická stavba jednotlivých žalob a klidný spád monologu bez úsilí o jeho gradaci. Místy je kompozice dosti nevyvážená, zvláště tehdy, jestliže do řeči Spravedlivosti pronikne cizí prvek a podání se třeba z jednotného čísla náhle přesune do množného.³³⁾ V kapitole o řemeslnících je přímo porušena základní logika kompozice; tam se totiž Spravedlivost o nějakých nemravnostech nepřesvědčila na vlastní oči, ale stinné stránky jsou pouze doloženy citáty z autorit. Pozoruhodné je to, že suché, didaktické podání je někdy osvěženo žertovnou poznámkou nebo dokonce zpestřeno krátkým exemplem anekdotického rázu. Tak např. je zde vyprávění o tom, jak kanovníci v Augsburgu hledali vhodnou osobu pro určitou prebendu; většina navrhovala některého ze svých blízkých příbuzných, kdežto jeden doporučil oslíka, který mu po dvacet let sloužil, a měl proto o kostel větší zásluhy než všichni ostatní navrhovaní.

Jazyk *Knihy o hořekování* se v podstatě neodlišuje od jazyka jiných Konáčových prací. V oblasti morfologické jsou místy některé archaické jevy [např. koncové *-my* v 1. os. plur. sloves nebo dvojí zápor³⁴⁾]. Konáč asi vědomě archaizoval i v oblasti hláskové: užívá např. někdy nepřehlasované dvojhhlásky *-aj-*, a to z hlediska genetického i nesprávně (ale ti se majlí). Slovosled Konáčův je pod vlivem předlohy latinisující. To ovšem platí pro celou jeho tvorbu; od syntaktických latinismů se neosvobodil v práci překladatelské — a latinským vazbám podléhá i ve skladbách relativně samostatných. S určitostí lze však říci, že styl *Knihy o hořekování* je mnohem prostší než styl jiných Konáčových překladů. Stylisticky se sice nevyrovná jeho dialogu o náboženství vydanému roku 1511, tam však k relativní slohové prostotě byl Konáč nucen osmislabičným schématem veršovým, jehož v dialogu použil. V alegorii se dokonce setkáme s pasážemi napsanými úsečným stylem o krátkých významově nosných větách; je to zvláště v kapitolách přidaných za vlastním hořekováním. Čtenář celé Konáčovy nám dnes známé tvorby má dojem, jako by se Konáčův jazykový projev stále zlepšoval nejen s přibývajícími novými spisy, ale i uvnitř jeho díla hlavního, jako by nejvybroušenější byl na samém jeho konci. Konáč jako by si ze Sanchezova díla stále cílevědoměji vybíral právě pasáže, jež se mu zdály jazykově působivé.

Avšak i přesto, že v *Knize o hořekování* najdeme některé tropy a figury, např. bohaté paralelismy a účinné antitézy, metafory a přirovnání, nemůžeme Konáče považovat za spisovatele jemně umělecky citícího. V jeho projevu je

³³⁾ Např. Ó koliko sme čtli, koliko slyšeli, koliko viděli v kole štěstí zatočených, kolik velikou náhlostí obráčených, jiných z vyššího duostojenství upadených! — Taková neústrojná místa vznikla doslovným překladem textu předlohy.

³⁴⁾ Srov. např.: ...nenedí pochlebníka, ale není pravdymilovníka, nenedí ukrutného oklamače, ale není upřímného rádce.

mnoho šablonovitého a středověkou i humanistickou manýrou ustáleného.³⁵⁾ V porovnání s hořekováním Spravedlivosti je Konáčova původní předmluva mnohem prostší, autor v ní užil i obrátů a úsloví z hovorového jazyka.³⁶⁾

Nakonec ještě poznamenávám, že Kniha o hořekování je dílo významné nejen myšlenkově a umělecky, ale i z hlediska kulturněhistorického. Tak např. se zde kulturní historik může poučit o funkci jednotlivých řemesel nebo o obsahu svobodných umění ve středověku: v době Konáčově byly ovšem tyto disciplíny do jisté míry anachronismem.

³⁵⁾ Např. ustálené přístavky, jako Petrarcha, poeta laureatus, nebo apoštol, nádoba vyvolení (míní se apoštol Pavel, kterého — podle Skutků apoštolských 9—15 — nazval Kristus „nádobou vyvolenou“).

³⁶⁾ Např.: . . . i některaká babice divěci se (jakož o tom rozprávějí) kunštovně mluvila: Za mého prej věku mladého jedině kázání v témdni v Praze, několik pak tancuov na ryňku bejvalo. Avšak Pán Buoň všeho dobrého dosti dávati ráčil, že mnohokrát dražší pytel nežli v něm vobíli bejvalo. Nyní pak, více-li toho krásného kázání, větší drahota, větší neláska v zemi jest, všecko dobré pohřichu z té Prahy vykázali etc. Tak jest, pane Jene milý, nemuožť býti takového fochu (jakož říkají), aby v něm nebylo pravdy trochu.